

تاریخ‌های شفاهی ایران

برای محققین و مورخان، رویارویی با مسائل تاریخ معاصر ایران مستلزم بهره‌گیری از تمام ابزار موجود است، و با توجه به مصائب و مشکلات ویژه این حوزه پژوهشی -مانند در دسترس نبودن برخی از اشخاص، یا در بعضی موارد فقدان مدارک و اسناد- منابع تاریخ شفاهی در رده ضروری‌ترین این ابزار قرار می‌گیرند.

تاریخ شفاهی فقط مصاحبه نیست. از انواع دیگر مواد ضبط شده صوتی مانند نوارهای دربرگیرنده نطق‌ها، مکالمات تلفنی، مذاکرات ... نیز می‌توان به عنوان تاریخ شفاهی یاد کرد. اما چون قسمت قابل ملاحظه‌ای از فعالیت‌های گوناگون و فزاینده‌ای که در چند سال اخیر برای جمع‌آوری و عرضه این گونه مجموعه‌ها انجام گرفته است معطوف به تحصیل خاطرات و نظرات اشخاص از طریق مصاحبه می‌باشد. جای آن دارد توضیح مختصری در این باره ارائه گردد.

عمل جمع‌آوری تاریخ شفاهی به این صورت- مصاحبه، ضبط، و به صورت مکتوب در آوردن آن‌ها - گرفتاری‌ها و محدودیت‌های خاص خود را دارد. اگر مقصود شکافتن مسائل سیاسی و تاریخی است، وقوف مصاحبه‌گر به تاریخ فعالیت‌های سیاسی و شاید برخی جوانب زندگی شخصی مصاحبه‌شونده شرطی است اساسی. اگر منظور تسخیر حال و هوای دوره‌ای است معین، میزان

دخالت و قدرت تصور مصاحبه‌گر برای هدایت گفتگو اهمیت پیدا کرده و نقشش رنگ و روی دیگری می‌گیرد. نکته دیگر آنکه تعریف کردن خاطره با خاطره نویسی تفاوت‌های اساسی دارد؛ امری است جداگانه با استفاده از مراحل فکری دیگر، در مدت زمان متفاوت و با طرز بیان متمایز. بعلاوه، پیاده کردن ضرب و آهنگ یک مکالمه بر روی کاغذ کاری است دشوار و در مواردی حتی امکان‌ناپذیر. بدیهی است که توجه یا بی‌توجهی به این محدودیت‌ها در کیفیت تاریخ شفاهی اثر می‌گذارد. در نتیجه، همان‌گونه که در پاره‌ای از نقدهای منتشر شده در مورد برخی از این مؤاخذ نوشته شده است، حاصل کار همیشه یکسان نیست؛ در مواردی با کاستی‌هایی همراه است و در مواردی نیز چنین نیست. با این وجود، به علت اهمیت فوق‌العاده روشن شدن مسائل و گره‌گشایی از تاریخ معاصر ایران، قدم‌هایی هم در داخل و هم در خارج کشور - در این راه دشوار حتی در حد شهادت - به گونه‌ای که در تدوین جنگ ایران و عراق شاهد آن بوده‌ایم برای جمع‌آوری منابع تاریخ شفاهی برداشته شده است مستحق تقدیر و توجه بیش از پیش می‌باشد. در این قسمت فقط برخی از این منابع و مراکز به صورتی مختصر و گذرا معرفی می‌گردند.

دفتر ادبیات انقلاب اسلامی / واحد تاریخ شفاهی (تهران)

این واحد که بخشی از پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی محسوب می‌شود، از سال ۱۳۷۲ با هدف جمع‌آوری تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی و زمینه‌های شکل‌گیری آن در فاصله سال‌های ۱۳۳۹ تا ۱۳۵۷، شروع به کار کرده است. نیمی از ۳۵۰۰ ساعت مصاحبه‌ای که تا به حال جمع‌آوری شده و در این مجموعه ارزنده موجود است در تهران و نیمی دیگر در شهرستان‌های دیگر، مانند تبریز، قم، و شیراز تهیه گردیده است. اکثر مصاحبه‌ها به صورت مکتوب درآمده و کار نمایه‌سازی آنها نیز تمام شده است.

لازم به توضیح است که متولیان این واحد از پیشگامان تهیه منابع شفاهی جنگ بوده و از اولین سال‌های جنگ ایران و عراق در جبهه به این امر مشغول بوده‌اند. حاصل تلاش‌ها، که تا حدود ۲۰۰۰۰ ساعت نوار می‌رسد، گویا در اختیار سپاه پاسداران قرار دارد.

دفتر تحقیقات جنگ / واحد تاریخ شفاهی جنگ (تهران)

بخش دیگری واقع در پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی، دفتر تحقیقات جنگ با ده سال سابقه خدمت، کتاب‌های متعددی راجع به جنگ، که در

آنها تعدادی مجموعه یادداشت‌های روزانه و گزارش‌های تحقیقی نیز مشاهده می‌گردد به چاپ رسانیده است. واحد جدیدالتاسیس تاریخ شفاهی، که فعالیت خود را به عنوان جزیی از این دفتر از چند ماه پیش آغاز کرده است، کار گردآوری تاریخ‌های شفاهی را با مصاحبه با تعداد محدودی از افراد سرشناس و مطرح جنگ شروع کرده و فعلا نه در راه جمع‌آوری منابع بیشتر و فراهم کردن وسائل دسترسی محققین به آنها می‌کوشد.

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران / واحد تاریخ شفاهی (تهران)

تمرکز موضوعی این واحد، تاریخ دوران قاجار و پهلوی است. در میان ۴۵۰ ساعت مصاحبه‌های این مرکز با ۷۵ شخصیت تاریخی می‌توان مطالب قابل ملاحظه‌ای از داده‌های تاریخی‌ای را یافت که بیانگر جوانی از ضعف و فروپاشی قاجاریه و شکل‌گیری دوره پهلوی بوده‌اند. منابع موجود در این مجموعه به خاطر وقوف مصاحبه‌گران به مضامین مورد بحث و آشنایی و دسترسی آنها به مدارک و اسناد ذی ربط، می‌تواند از ارزش خاصی برخوردار می‌باشد. برخی از این مصاحبه‌ها در نشریه مؤسسه به چاپ رسیده‌اند^۱

سازمان اسناد ملی ایران / اداره آرشیو شفاهی (تهران)

بخش آرشیو شفاهی سازمان اسناد ملی ایران از آغاز کار خود در سال ۱۳۷۲ تا به حال در حدود ۴۵۰ ساعت مصاحبه با بیش از ۲۰۰ شخصیت فرهنگی، سیاسی، هنری، و علمی گردآوری کرده است. سازمان اسناد در نظر دارد پس از تکمیل نمایه‌سازی، خدمات رایانه‌ای برای دسترسی به این منابع در اختیار محققین قرار دهد.

مرکز تحقیقات جنگ / سپاه پاسداران (تهران)

اشاره به منابع شفاهی موجود در این مرکز، به گونه‌ای که در معرفی دیگر تلاش‌های جاری در این عرصه مطرح شد، به خودی خود رسا و گویا نبوده و نمی‌تواند بیانگر اهمیت فوق‌العاده این مجموعه پر ارزش باشد. اینجا تاریخ شفاهی صرفاً به معنی بازگویی خاطره نیست؛ کوششی است همه‌جانبه برای در دست داشتن تصویری کامل از وضعیت جنگ. این "نگاه" به جنگ نیست؛ قسمتی از جنگ است.

تلاش برای ضبط و ثبت ریزه‌کاری‌های فعالیت‌های سپاه در جبهه، از ماه‌های نخست جنگ هشت ساله ایران و عراق شروع شد و حتی تا مدت زمانی پس از پذیرش قطعنامه ۵۹۸ نیز ادامه

داشت. حاصل تلاش‌های این "راویان" که در تمامی سطوح - از ستاد فرماندهی تا گردان‌های خط‌شکن حاضر، فعال و شریک بوده‌اند، شامل سی هزار ساعت نوار کاست، سیصد هزار برگ سند، نزدیک به هزار و سیصد عدد "دفتر راویان"، بیش از هفتصد گزارش تحقیقی، بیش از صد و سی هزار فیش تحقیقاتی، سیاسی و نظامی، و چهار هزار برگ کالک و نقشه عملیاتی می‌باشد. کتاب‌ها و اطلس‌های جنگی ارزشمندی که از طرف این مرکز چاپ و عرضه می‌گردد بر این منابع تکیه دارند. تأکید بر ارزش و اهمیت این مجموعه امری است واجب.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی / واحد تدوین تاریخ شفاهی / گروه تاریخ شفاهی

(تهران)

این نهاد از لحاظ فراهم کردن مدارک و اسناد مربوط به تاریخ معاصر ایران یکی از مراکز مهم این حوزه به شمار می‌رود. منابع شفاهی گوناگونی از بدو آغاز به کار این سازمان و در طی سال‌ها در این مجموعه گردآوری شده است. در سال ۱۳۷۷، دفتر معاونت تاریخ شفاهی و اسناد مرکز، گروه تاریخ شفاهی مستقلی را تأسیس و مکلف به تهیه منابعی نمود که محور موضوعی اصلی آن فعالیت‌های اسلامی در دوران پهلوی دوم، بخصوص از سال ۱۳۴۲ به بعد می‌باشد. واحد تدوین تاریخ شفاهی این مؤسسه بر آن است که با استفاده از این منابع شفاهی و با تکیه به اسناد و مدارک دیگر به تحلیل مباحثی از دوره تاریخی مورد بحث بپردازد.

موزه سینما (تهران)

در اشاره به فعالیت‌های این نهاد نمونه، به غیر از جمع‌آوری منابع مختلف صوتی مربوط به این صنعت، می‌توان به مجموعه تاریخ شفاهی دست اندرکاران سینمای ایران اشاره کرد که در حال حاضر ۶۰ مصاحبه ویدیویی را شامل می‌شود.

پروژه تاریخ شفاهی ایران / مرکز مطالعات خاورمیانه دانشگاه‌هاوارد

(ماساچوست، آمریکا)

در حدود ۹۰۰ ساعت (۱۸۰۰۰ صفحه) مصاحبه با ۱۳۲ شخصیت مهم تاریخ معاصر ایران در باب تحولات کشور در خلال سال‌های دهه ۱۳۰۰/۱۹۲۰ تا اواخر دهه ۱۳۵۰/۱۹۷۰. این کار، که از سال ۱۹۸۱ آغاز شد، تلاشی است که می‌تواند همانند هر کار پیشگامی مواردی در خور انتقاد نیز

در بر داشته باشد.^۳ اما ارزش آن، به غیر از پیشقدم بودن، به خاطر ضبط و ثبت خاطرات و عقاید افرادی که اینک دسترسی به بسیاری از آنها به دلایل مختلف- از جمله فوت و کاهلوت سن- میسر نیست، غیر قابل انکار است. نوارهای این پروژه در کتابخانه هوتون دانشگاه هاروارد نگهداری میشوند (یک سری کپی از نوارها نیز در کتابخانه بادلیان دانشگاه آکسفورد انگلستان و میکروفیش متن آن ها در مراکز ذیل هم در دسترس محققین است: کتابخانه ملی فرانسه؛ کتابخانه کنگره آمریکا؛ دانشگاه های شیکاگو و نیویورک؛ و دانشگاه های بمبرگ و توینگن آلمان) کاتالوگ جامعی نیز درباره این مجموعه موجود می باشد.^۴

لازم به تذکر است که تعدادی کتاب نیز بر اساس این منابع از طرف این مرکز به چاپ رسیده است که عبارتند از: خاطرات علی امینی؛ شاپور بختیار؛ شاهزاده حمید قاجار؛ امیر تیمور کلالی؛ عبدالمجید مجیدی؛ فاطمه پاکروان؛ و خاطرات جعفر شریف امامی.

بنیاد مطالعات ایرانی / مجموعه تاریخ شفاهی (میلند، آمریکا)

بر اساس کاتالوگ ۱۹۹۱ بنیاد مطالعات ایرانی، حاصل تلاش های این مؤسسه در زمینه تاریخ شفاهی در فاصله سال های ۱۹۸۲ تا ۱۹۹۱ بیش از ۷۰۰ ساعت نوار صوتی (در حدود ۱۴۰۰۰ صفحه) است که مصاحبه با ۱۸۰ نفر را شامل می شود.^۵ از آن تاریخ تا به حال این فعالیت ادامه داشته و به تعداد منابع موجود اضافه شده است. تمرکز این مجموعه بر اشخاص مطرح دوران پهلوی- چه ایرانی و چه خارجی- و در تمام زمینه ها اعم از سیاسی، نظامی، و فرهنگی است.

قسمتی از این مجموعه در هماهنگی با دفتر تحقیقات تاریخ شفاهی دانشگاه کولومبیا (در نیویورک) تهیه می شود که پروژه ای است تحت عنوان روابط ایران و آمریکا. این پروژه تا به حال با ۱۸۰ تن از مسئولان سیاست خارجی ایالات متحده که در دوران ریاست جمهوری های آیزنهاور، کندی، جانسون، نیکسون، و کارتر مصدر کار بوده اند مصاحبه به عمل آورده است. تعدادی از این منابع، به غیر از آن هایی که در بنیاد مطالعات و دانشگاه کولومبیا نگهداری می شوند، در مؤسسه هوور کالیفرنیا نیز در دسترس می باشند.

قابل ذکر است که تعدادی کتاب نیز بر اساس این مصاحبه ها از طرف بنیاد مطالعات ایرانی به چاپ رسیده است: *صنعت گاز ایران از آغاز تا آستانه انقلاب*، مصاحبه با محسن شیرازی؛ *برنامه ریزی عمرانی و تصمیم گیری سیاسی*، مصاحبه با منوچهر گودرزی، خداداد فرمانفرمایان، عبدالمجید مجیدی؛ *تحول صنعت نفت ایران، نگاهی از درون* (مصاحبه با پرویز مینا)؛ *برنامه انرژی اتمی ایران، تلاش ها و تنش ها* (مصاحبه با اکبر اعتماد)؛ *توسعه خوزستان* (مصاحبه با عبدالرضا انصاری، حسن شه میرزادی، احمد علی احمدی).

مجموعه تاریخ شفاهی روابط دیپلماتیک / انجمن مطالعات دیپلماتیک ایالات متحده (واشینگتن، آمریکا)

مجموعه‌ای واقع در کتابخانه لاورینگر دانشگاه جورج تاون در شهر واشینگتن که ترکیبی است از پرونده‌های گوناگون جمع‌آوری خاطرات دست اندرکاران روابط خارجی آمریکا. در میان این مجموعه‌ها، که کار گردآوری آن‌ها از سال ۱۹۸۸ شروع شده است، در حدود ۴۰ فقره مصاحبه حاوی مطالب مربوط به ایران مشاهده می‌شود که در میان آنها، گذشته از خاطرات نمایندگان سیاسی، خاطرات کارمندان آژانس اطلاعات ایالات متحده - USIA - که سرویسی فرهنگی و تبلیغاتی است و نه "اطلاعاتی" - نیز موجود است. این مجموعه از لحاظ زمانی سال‌های ۱۹۷۱ تا ۱۹۹۳ را پوشش می‌دهد. برخی از این مؤاخذ از طریق شبکه اینترنت و با مراجعه به سایت دانشگاه جورج تاون قابل دسترسی می‌باشند.

آرشیو ملی / کتابخانه‌های ریاست جمهوری (آمریکا)

در حال حاضر ده کتابخانه ریاست جمهوری وجود دارند که مستقل بوده ولی به وسیله آرشیو ملی آمریکا اداره می‌شوند: کتابخانه‌های هورر، روزولت، ترومن، آیزنهاور، کندی، جانسون، فورد، کارتر، ریگان و بوش. (اسناد مربوط به نیکسون در سه محل قرار دارند: یکی موزه نیکسون در کالیفرنیا، که مؤسسه‌ای است خصوصی "پروژه نیکسون" در آرشیو ملی "۲" در کالج پارک، ایالت مریلند؛ و دیگری، مجموعه کوچک‌تری در شعبه آرشیو ملی واقع در لاگونا نیگل کالیفرنیا جنوبی) تمامی این کتابخانه‌ها دارای منابع شفاهی‌ای می‌باشند که هر یک مطالبی مربوط به ایران را، چه در مصاحبه‌های دست اندرکاران، چه در سخنرانی‌ها، و چه در برخی موارد به صورت مکالمات تلفنی یا ضبط و شنود گفتگوهای حضوری، در بر می‌گیرند.

مرکز تاریخ شفاهی ایرانیان کلیمی (کالیفرنیا، آمریکا)

مؤسسه‌ای است که فعالیت خود را از سال ۱۹۹۵ آغاز کرده و تا به حال با بیش از ۸۰ نفر از ایرانیان کلیمی که در دوران قبل از انقلاب در عرصه‌های مختلف سیاسی و فرهنگی در ایران فعالیت داشته‌اند مصاحبه کرده است.

پروژه تاریخ شفاهی چپ در ایران / مؤسسه بین المللی تاریخ اجتماعی (آمستردام، هلند)

این مؤسسه تا به حال ۲۶۲ ساعت مصاحبه ویدیویی با ۲۸ نفر از فعالان کنفدراسیون دانشجویان ایرانی، و اعضا گروه‌هایی چون سازمان چریک‌های فدایی خلق ایران و حزب توده مصاحبه به عمل آورده است. اطلاعاتی راجع به این تاریخ‌های شفاهی و مجموعه‌های بسیار مهم دیگری که شامل اسناد و مدارک مربوط به فعالیت‌های گروه‌های چپ در ایران می‌باشد با مراجعه به سایت این مؤسسه در شبکه اینترنت در دسترس است.

پروژه تاریخ شفاهی چپ (برلن، آلمان)

پروژه تاریخ شفاهی حمید احمدی در برلن، که ظاهراً در آغاز با همکاری مؤسسه فوق‌الذکر در آمستردام شکل گرفت و بخشی از نتایج کار را نیز به آرشیو آن مؤسسه سپرد، گردآوری تاریخ شفاهی فعالان گروه‌های چپ ایرانی در خلال سال‌های ۱۹۲۰ تا ۱۹۹۰ را هدف دارد. این سعی و تلاش تا به حال به تهیه بیش از ۴۰۰ فیلم ویدیویی از مصاحبه با ۴۰ نفر موفق شده است. از این مجموعه تا به حال دو کتاب به چاپ رسیده است: *خاطرات بزرگ علوی*؛ و *خاطرات سرگرد هوایی پرویز اکتشافی*.

مرکز تاریخ نیروی زمینی ایالات متحده آمریکا (پنسیلوانیا، آمریکا)

در میان منابع موجود در این مرکز (واقع در محل دانشگاه جنگ نیروی زمینی ایالات متحده) مواردی مشاهده میشود که مطالبی مربوط به ایران را نیز در بر می‌گیرند، مانند مجموعه‌های شخصی برخی از مستشاران نظامی و فرماندهان ارشد. که تعدادی از آنها به صورت تاریخ‌های شفاهی می‌باشند.

منابع دیگر

در انتها، برای خاطرنشان کردن این نکته که طیف گسترده‌ای از این منابع در دسترس قرار دارند، از اشخاص یا موسسات دیگری که در این زمینه می‌کوشند اجمالاً ذکری به میان می‌آید: کوشش‌های ارزنده مرتضی سرهنگی در مصاحبه با اسرای نظامی که بعداً تحت عنوان اسرار جنگ تحمیلی به روایت اسرای عراقی به وسیله انتشارات سروش در سال ۱۳۶۴ و همچنین کتب

جداگانه‌ای توسط حوزه هنری چاپ گردید از نمونه‌های درخور توجه این عرصه است. در اشاره به تلاش‌هایی که برای جمع‌آوری و عرضه تاریخ‌های شفاهی مربوط به مسائل زنان ایرانی انجام شده است، به غیر از آنهایی که به صورت کتاب در دسترس می‌باشند، می‌توان به سایت BadJens در شبکه اینترنت اشاره کرد که حاوی منابع جالبی در این زمینه است.

برای آگاهی از نمونه‌ای از منابع "غیر مصاحبه‌ای" می‌توان به تاریخ شفاهی موجود در مجموعه مربوط به دین اچسون، وزیر پیشین امور خارجه آمریکا، واقع در کتابخانه ریاست جمهوری ترومن اشاره کرد که شامل نوارهای سمیناری است درباره روابط خارجی ایالات متحده که در ۱۵ و ۱۶ ماه مه ۱۹۵۴ در دانشگاه پرینستون برگزار گردید، و اچسون در آن راجع به ایران، نفت، و دکتر محمد مصدق و سیاست آمریکا در قبال او سخنانی ایراد کرد.

مجموعه‌های مختلف مربوط به مبلغین مذهبی نیز در خود تاریخ‌های شفاهی‌ای مربوط به ایران را جای داده‌اند. برای مثال، منابعی در مرکز بیلی گراهام در کالج ویتون ایالت ایلینوی آمریکا، و یا مواردی در میان انبوه مؤاخذ موجود در انجمن تاریخ پرسیترین‌ها در فیلادلفیا. منابع دیگری نیز به طور متفرقه در گوشه و کنار پیدا می‌شوند. به عنوان مثال: تعدادی تاریخ شفاهی در شهر کوچک کچام در ایالت آیداهو در آمریکا، که در آن‌ها کارکنان محلی پیست اسکی و هتلی در آن شهر خاطرات خود را از سفر محمدرضا پهلوی به این مکان در سال‌های ۱۹۵۰ بازگو کرده‌اند.

بیتکو ۲۱۹

توضیحات

- ۱- برای آشنایی بیشتر با فعالیت‌ها و روش کار این واحد به مقاله زیر رجوع فرمائید:
"واحد تاریخ شفاهی مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران"، تاریخ معاصر ایران سال دوم، شماره ششم، تابستان ۱۳۷۷، صص ۳۶۹-۳۷۴.
- ۲- برای آگاهی بیشتر رجوع کنید به جزوه آشنایی یا مرکز تحقیقات جنگ سپاه پاسداران، بهار ۱۳۷۶.
- ۳- برای مثال به مقاله زیر رجوع فرمایید: مرتضی رسولی، "خاطرات تیمور کلالی و چند نکته"، تاریخ معاصر ایران، سال دوم، شماره پنجم، بهار ۱۳۷۷، صص ۲۶۰-۲۵۶.
- 4- Ladjevardi, Habib Reference Guide to the Iranian Oral History Collection, Harvard University Center for Middle Eastern Studies. Cambridge, MA. 1987.
- 5- Afkhami, G. R., and Nasr, Seyyed V. R., eds. The Oral History Collection of the Foundation for Iranian Studies, Foundation for Iranian Studies. Bethesda, MD. 1991
- 6- Rouhifar, Zhila In Exile: Iranian Recollections, Hammersmith & Fulham Community History Series No. 3; Ethnic Communities Oral History Project. c. 1989

بایبوستن به جمع مشترکان مجله جهان کتاب از تخفیفهای ویژه بهترین ناشران کشور بهره مند شوید!

جهان کتاب

از متن و صحن کتابهای انگلیسی یافته در
مطالعه و تاریخ کشور با خبر شوید!
تجدیدهای صاحبان گران را بر کتابهای جدید بخوانید!
بهترین کتابها را
برای مطالعه خود و فرزندان انتخاب کنید!
از مسائل نشر ایران مطلع شوید!
باز هم قدم تازه بردارید!

مبلغ اشتراک را به حساب جاری ۱۰۷۲۶۶۰۳ نزد بانک تجارت شعبه فردوسی جنوبی به نام مجید رهبری واریز کرده
اصل رسید بانکی را به همراه نشانی دقیق پستی و شماره تلفن خود
بهای اشتراک در داخل کشور برای اشخاص ۳۵۰۰ تومان است.
و برای موسسات ۴۵۰۰ تومان است.
تهران - صندوق پستی ۱۶۷-۱۳۵۵ تلفن ۳۹۲۰۳۰۸

فرم اشتراک دو سالانه

فصلنامه فرهنگی و اجتماعی گفتگو مجله‌ای است که از طریق مقالات، نقد و تفسیر اخبار به بررسی و ارزیابی مسائل اجتماعی و فرهنگی ایران و جهان می‌پردازد.

تکفروشی و حق اشتراک مهمترین منابع تأمین مخارج این نوع نشریات هستند. در صورتی که روش گفت و گو را می‌پسندید و ماندگاری آن را برای فرهنگ و جامعه مفید می‌دانید ما را یاری کنید.

شرایط اشتراک:

بهای اشتراک سالانه (۸ جلد) در داخل کشور (با احتساب هزینه پست) دو هزار و چهارصد تومان است. برای مؤسسات و کتابخانه‌ها چهار هزار و هشتصد تومان و برای محصلین و دانشجویان دو هزار تومان.

متقاضیان می‌توانند وجه اشتراک را نقداً به نماینده مجله بپردازند و رسید دریافت کنند. یا وجه اشتراک را به حساب جاری شماره ۵/۵۶۷۸ بانک ملت شعبه بلوار کشاورز به نام مراد تقفی واریز کنند و اصل برگه را با ذکر نشانی دقیق (با قید کدپستی) به نشانی صندوق پستی مجله ارسال کنند.

نام و نام خانوادگی:

نشانی:

.....

.....